

СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ УПРАВЛІННЯ ВИКОРИСТАННЯМ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

О. Микула, к. е. н, доцент

ORCID ID: 0000-0003-4960-9485

Г. Бережницька, здобувач, ст.викладач

ORCID ID: 0000-0002-0908-8665

Львівський національний аграрний університет

© О. Микула, Г. Бережницька, 2018

<https://doi.org/10.31734/agrarecon2018.03.137>

Микула О., Бережницька Г. Стратегічні імперативи управління використанням земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами

Ефективність використання земельних ресурсів зазвичай вивчають без будь-якої системи, без розробленої концепції стратегічного управління цим процесом. Отже, необхідно визначити стратегічні імперативи управління використанням земельних ресурсів, їхню позицію за загальними стратегічними засадами та визначити стратегічні заходи щодо реалізації таких імперативів. Теоретичні та методологічні основи дослідження забезпечуються діалектичним методом пізнання, системним підходом до вивчення економічних явищ та процесів, що відбуваються в сільськогосподарському виробництві та пов'язані з використанням землі як основного виробничого ресурсу галузі. У дослідженні задіяно абстрактний та логічний методи вивчення проблем використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами, визначення показників різних видів ефективності та заходів щодо її підвищення. Повномасштабне впровадження стратегічних імперативів для підвищення ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами забезпечить раціональне, високоефективне та екологічно безпечне використання сільськогосподарських угідь, захист та зростання їхнього виробничого потенціалу. Проведене дослідження є основою для розробки стратегії управління ефективним використанням земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами. Однак така стратегія має базуватися на глибокому аналізі чинників внутрішнього та зовнішнього середовища, продуктивності сільськогосподарських підприємств, діагностиці всіх видів ефективності використання земельних ресурсів. Розглянуті та об'єднані стратегічні альтернативи та їхнє детальне осмислення відповідно до стратегічних заходів дадуть змогу створити ефективні механізми оперативного й тактичного управління ефективним землекористуванням у сільському господарстві.

Ключові слова: стратегічні імперативи, земельні ресурси, стратегічне управління, ефективність використання земель.

Mykula O., Berezhnitska H. Strategic imperatives of management of land resources use by agricultural enterprises

Efficiency of land resources use is usually studied without any system, with no developed concept of strategic management of land resources use by agricultural enterprises. Thus, it is necessary to determine strategic imperatives of management of land resources use, to define their position in strategic fundamentals generally and to specify strategic measures of such imperatives implementation.

Theoretical and methodological basis of the research is supplied by a dialectic method of cognition, a system approach to study economic phenomena and processes, which occur in agricultural production and are connected with use of land as the main production resource of the branch.

The research applies abstract and logic method to study the problems of land resources use by agricultural

enterprises, to determine indicators of different kinds of efficiency and definite measures for efficiency improvement.

Full-scope implementation of strategic imperatives for improvement of efficiency of land resources use by agricultural enterprises will secure rational, highly efficient and ecologically safe use of agricultural lands, protection and growth of its production potential.

The carried research is a foundation for development of a strategy of management of efficient land resources use by agricultural enterprises. However, development of such strategy should be based on a deep analysis of the factors of internal and external environment of agricultural enterprise performance, diagnostics of all kinds of efficiency of land resources use.

The considered and consolidated strategic alternatives and their detailed description according to strategic measures will enable formation of efficient mechanisms of operative and tactic management of efficient land use in agriculture.

Key words: *strategic imperatives, land resources, strategic management, efficiency of land resources use.*

Постановка проблеми. В Україні тривалий час відбувається земельна реформа. Починаючи із реформування соціально-економічних відносин, становлення інституту приватної власності і до реформування законодавчого забезпечення використання земель. Основною метою такого реформування є стимулювання розвитку національної економіки через забезпечення ефективного використання земельних ресурсів. Політика використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами повинна бути наслідком державних реформ. Формування стратегічних засад використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств повинно бути спрямоване на підвищення ефективності останнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами є предметом наукових інтересів та досліджень таких учених, як В. Горлачук, Д. Добряк, Л. Новаковський, А. Третяк, М. Федоров, М. Ступень, Г. Черевко та багатьох інших авторів. Напрацювання цих науковців насамперед заклали підвалини формування ефективних відносин власності на землю, принципів та напрямів управління ефективністю використання землі на макро-економічному рівні.

На макрорівні питання ефективності використання земельних ресурсів досліджують, як правило, безсистемно, відсутня сформована концепція стратегічного управління ефективністю використання земельних ре-

сурсів сільськогосподарських підприємств. Окремі питання ефективності використання земельних ресурсів досліджували такі вчені, як Л. Мельничук, І. Кошкалда, М. Щурик, Я. Ткаль. Зокрема, Я. Ткаль (2011) запропонувала механізм та шляхи ефективного управління використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами; І. Кошкалда (2011), Л. Мельничук (2015), М. Щурик (2016) досліджували різноманітні аспекти стимулювання підвищення ефективності використання земельних ресурсів в сільському господарстві. Проте малодослідженими залишаються власне стратегічні аспекти управління земельними ресурсами на макрорівні, особливо в частині формування дієвих стратегічних імперативів та заходів їхньої реалізації.

Постановка завдання. З огляду на викладене виникає об'єктивна необхідність визначення стратегічних імперативів управління використанням земельних ресурсів, їхнього місця в стратегічних засадах загалом та конкретизації стратегічних заходів реалізації таких імперативів.

Методика дослідження та матеріали. Всебічне дослідження проблеми використання земель у сільськогосподарському виробництві вимагає застосування сукупності принципів методології та методів пізнавальних операцій. Теоретичною та методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання, системний підхід до вивчення економічних явищ і процесів, які мають місце у сільськогосподарському ви-

робництві і пов'язані з використанням землі як основного виробничого ресурсу галузі.

Застосовано абстрактно-логічний метод для вивчення проблем використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами, показників визначення різних видів ефективності та конкретних заходів підвищення ефективності.

Матеріалами дослідження слугували наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених-економістів з окресленої проблематики.

Виклад основного матеріалу. Термін «стратегічні імперативи» часто використовують в управлінні діяльністю підприємства, в теорії економічного управління, загалом в економічних дослідженнях. Проте однозначного бачення його сутності не існує. Термін «імператив» походить від латинського *imperativus*, що означає владний, від латинського *impero*, тобто «наказую». У загальному вигляді тлумачення терміна «імператив» полягає в «беззастережній, категоричній вимозі; велінні, наказі» (Словник української мови, 1973). Тобто в контексті стратегічного управління стратегічний імператив доцільно розглядати як щось таке, що беззаперечно вимагає чи потребує довгострокової реалізації.

Дослідження застосування терміна в економічній термінології показало, що стратегічні імперативи розглядають і як «ключовий проект, який є засобом досягнення стратегічних цілей підприємства; план дій, програма, яка є суттєвою для досягнення ідентифікації підприємства» (Aaker, 2008, с. 109), (тут і далі переклад наш – О. М., Г. Б.). Також існує точка зору, де стратегічні імперативи розглядаються як «пріоритети та об'єкти вдосконалення, які наближають підприємство до його візії, цінностей і призначення; ключова ціль бізнесу, яка за її досягнення створює значну конкурентну перевагу, тобто точка фокусування в процесі трансформації підприємства» (Belgard and Rayner, 2004, р. 126). Також зустрічаємо думку, що стратегічні імперативи доцільно розглядати як «домінуючі пріоритети на певний промі-

жок часу, яким підпорядковані стратегічні цілі підприємства» (Ільченко, 2010). Проте найчастіше стратегічні імперативи розглядають як основні стратегічні напрями, реалізація яких є складовою реалізації стратегії, запорукою досягнення стратегічної цілі та місії підприємства.

Отже, розуміємо, що стратегічні імперативи доцільно розглядати як невід'ємний складовий елемент стратегічних засад використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами. Зокрема, в основу таких стратегічних засад покладено необхідність забезпечення ефективного використання земельних ресурсів, що є у свою чергу ключовим чинником розвитку сільськогосподарських підприємств і відповідно складовою стратегії їхнього розвитку.

Виходячи із загальноновживаної та прийнятої для задіяння в дослідженні структури формування стратегії підприємства, адаптованої до стратегічних засад використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами, визначено, що стратегічні імперативи виступають сполучною ланкою між стратегічною метою й стратегічними заходами для її досягнення. Стратегічні імперативи конкретизуються в стратегічних заходах.

З огляду на те, що стратегічною метою в нашому дослідженні визначено забезпечення ефективного використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами та з врахуванням багатоаспектності, багатогранності терміна «ефективність» стосовно використання земельних ресурсів, стратегічними імперативами рекомендуємо розглядати:

1. Підвищення економічної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.
2. Підвищення структурної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.
3. Підвищення технічної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.

4. Підвищення технологічної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.

5. Підвищення екологічної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.

6. Підвищення природної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.

7. Підвищення витратної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.

8. Підвищення енергетичної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.

9. Підвищення інвестиційної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.

10. Підвищення соціальної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.

11. Підвищення психологічної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.

Детальніше зупинимося на основних завданнях ефективного використання земельних ресурсів стратегічного характеру. Зокрема, для підвищення економічної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами важливим є нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та результатів сільськогосподарського виробництва – доходів, прибутку. Економічна ефективність зростатиме за умови, що з 1 га посівних площ збільшиться урожайність, зросте обсяг доходів від реалізації зібраного урожаю, прибуток та відповідно рентабельність сільськогосподарського виробництва. Тобто важливу роль відіграє «послідовна інтенсифікація, оскільки вона, відповідно до незмінної площі, дає можливість збільшити валове виробництво продукції за рахунок збільшення виходу її з одиниці земельної площі» (Горбонос, Черевко, Павленчик та Павленчик, 2010, с. 463).

У своєму дослідженні Л. Мельничук (2015, с. 136) зазначає, що вітчизняні сільськогосподарські виробники неефективно використовують земельні ресурси, «незважаючи на те, що в державі зосереджені великі масиви сільськогосподарських угідь, які знаходяться у користуванні сільськогосподарських підприємств. В цілому Україна характеризується великою розораністю, площа сільськогосподарських угідь продовжує збільшуватися за рахунок зменшення площі земель іншого призначення, зменшуючи питому вагу природних кормових угідь, багаторічних насаджень, тощо». Тобто стимулювання зростання економічної ефективності не повинно відбуватися всупереч іншим стратегічним імперативам підвищення ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами.

Останніми роками українські сільськогосподарські виробники, прагнучи забезпечити прибутковість своєї діяльності, спричинюють зниження структурної ефективності використання земельних ресурсів. Зокрема, це пов'язано із посівом досить агресивних щодо використання землі культур. Наприклад, зростають площі посіву ринково затребуванішого соняшнику. Водночас підвищення структурної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами значною мірою залежить від оптимального поєднання посівних площ і проведення сівозмін, від правильного підбору насіння та посівних культур, пов'язане з екологічною ефективністю використання землі.

Підвищення екологічної ефективності є чи не центральним стратегічним імперативом в їхній загальній сукупності, а також однією з найважливіших проблем ефективного землекористування в Україні. Вітчизняні дослідники вказують на тотальне зниження екологічної ефективності використання земель. Як стверджують О. Царенко та А. Чупіс (2001, с. 14), у землекористуванні спостерігаються екологічно небезпечні явища, які знижують родючість земель, ... відбуваються процеси

вторинного засолення ґрунтів. На жаль, заходи щодо підвищення родючості земель мають епізодичний характер. Проблематичним є фінансування програм щодо охорони та підвищення родючості земель.

Загалом екологічна ефективність полягає у «зменшенні витрат на ліквідацію наслідків надмірного антропогенного навантаження на природне середовище в процесі ведення землеробства; забезпеченні умов для відтворення продуктивного потенціалу сільськогосподарських земель відповідно до вимог еколого-економічного землекористування; виробництві екологічно безпечної продукції» (Кошкалда, 2011, с. 41).

Підвищення екологічної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами полягає в реалізації стратегічних заходів, спрямованих на забезпечення родючості ґрунту, зростання урожаю екологічно чистої продукції, зниження забрудненості, ерозійності, антропогенного навантаження на ґрунти. За дослідженням О. Альбещенка (2012), для підвищення екологічної ефективності принципово важливим є забезпечення індивідуального природного біоценозу.

В основу підвищення технічної ефективності покладено посилення рівня механізації праці, використання спеціалізованої техніки. «З підвищенням технічної озброєності і рівня механізації виробничих процесів, з поліпшенням організації виробництва затрати живої праці на одиницю земельної площі і голову худоби скорочуються» (Кошкалда, 2011, с. 39). Тому основними заходами, спрямованими на забезпечення зростання технічної ефективності, повинні бути заходи технічної оптимізації та модернізації сільськогосподарського виробництва.

В основі формування стратегічних заходів підвищення технологічної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами лежить завдання «підвищення родючості землі і зростання врожайності сільськогосподарських культур. Ці завдання успішно вирішуються

шляхом вирощування сільськогосподарських культур за технологією програмованих урожаїв з використанням досягнень науки, передової практики і забезпеченням високої якості праці» (Кошкалда, 2011, с. 39). Зокрема, використання новітніх мінеральних добрив, поліпшеного насіння, дотримання технологій посіву та збору урожаю, обробітку ґрунту відображають загальну сукупність основних стратегічних заходів підвищення технологічної ефективності. Дослідження Г. Мазнева (2011) показують необхідність підвищення використання технології точного землеробства із застосуванням ГІС-технологій – системи менеджменту, яка за допомогою інформаційних технологій дає змогу приймати раціональні рішення з управління агроекологічним потенціалом землі під час організації виробництва у рослинництві. Така технологія допомагає: «здійснювати моніторинг урожайності диференційовано на окремих ділянках поля; виконувати роботи цілодобово; створювати у програмі геоінформаційної системи електронну карту сільськогосподарських угідь для аналізу ґрунтів; диференційовано вносити добрива у системі off-line залежно від забезпеченості ґрунту поживними речовинами та у системі on-line залежно від потреб рослин у даний час» (Мазнев, 2011, с. 133).

Досягнення та підвищення природної ефективності на практиці не ставиться ні за стратегічне, ні за тактичне завдання в управлінні сільськогосподарськими підприємствами. Це, з одного боку, пов'язано з тим, що така ефективність залежить від природних чинників, змінити які практично неможливо (рельєф, розташування, клімат тощо). З іншого боку, часто воно не є предметом управлінських інтересів землевласників та землекористувачів. Водночас стратегічне управління природною ефективністю повинно бути предметом управлінської роботи поряд з управлінням досягненням інших стратегічних імперативів. У загальному вигляді підвищення природної ефективності можливе за одночасного управ-

ління природними чинниками, що доцільне з врахуванням впливу тих чинників, управління якими неможливе. Зокрема, підвищення природної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами можливе за умов реалізації заходів зростання родючості ґрунтів з урахуванням місця розташування, кліматичних і ландшафтних особливостей,

Витратна та інвестиційна ефективності використання земельних ресурсів є результатом економічної роботи, спрямованої на максимальну віддачу коштів, вкладених у діяльність сільськогосподарських підприємств (з різницею в джерелах, напрямках, періодах вкладення). Підвищення витратної та інвестиційної ефективностей використання земельних ресурсів повинно відбуватися через отримання більшого врожаю, більших доходів та прибутків з кожної гривні витрачених (вкладених) коштів, через збільшення інвестицій, вкладених у використання земельних ресурсів.

Підвищення енергетичної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств повинно відбуватися за одночасного зростання віддачі вкладених, використаних енергетичних ресурсів у сільськогосподарському виробництві та забезпечення належної енергомісткості виробничих процесів. Із врахуванням сучасних тенденцій використання новітніх технологій в енергетиці загалом підвищення енергетичної ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами повинно відбуватися через залучення нетрадиційних енергетичних ресурсів (енергії сонця, вітру, тощо), що є найбільш сприятливим, зважаючи на особливості організації сільськогосподарського виробництва. Важливо оцінити енергетичний потенціал біомаси та реалізувати стратегічні заходи її ефективного використання.

Стратегічні заходи, спрямовані на підвищення соціальної ефективності використання земельних ресурсів сільськогоспо-

дарських підприємств, повинні бути орієнтовані на отримання «позитивних соціальних результатів до витрат, що використовувалися на досягнення стратегічних цілей соціально-політичної системи та реалізації загальнодержавних, галузевих та індивідуальних інтересів» (Щурик, 2016, с. 69). При цьому варто враховувати результати соціально-економічних реформ. З іншого боку, зростання соціальної ефективності реалізується через підвищення рівня задоволення життєво необхідних потреб суспільства. Враховуючи предмет нашого дослідження, підвищення соціальної ефективності використання земельних ресурсів повинно відбуватися через зростання забезпечення населення країни якісними та екологічно чистими продуктами харчування, виготовленими у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах. З іншого боку, необхідно сприяти підвищенню задоволення соціально-економічними відносинами з усіма учасниками процесу землекористування: найманими працівниками, власниками земельних ділянок, держави. Належить підвищувати матеріальне стимулювання праці персоналу сільськогосподарських підприємств (за умови зростання продуктивності та результативності), оплату за використання орендованих земельних ділянок, податки, сплачені до бюджету країни. Значною мірою зростання соціальної ефективності впливатиме на забезпечення «досягнення єдності інтересів господаря, орендаря і найманих працівників та стимулів впливу на розуміння їх обов'язків і соціальної відповідальності щодо необхідності підвищення ефективності використання земельних ресурсів, а також збереження родючості ґрунтів у довгостроковому періоді» (Ткаль, 2011, с. 200). Тобто сприятиме зростанню психологічної ефективності використання земельних ресурсів.

Важливо зазначити, що досягнення стратегічних імперативів використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами неможливе без належного інституційного забезпечення та державної

підтримки. Тому необхідно: продовжувати формування належної законодавчої та нормативної бази з питань аграрного землекористування; удосконалити систему державного управління земельними ресурсами, створювати правові й соціально-економічні механізми ефективної реалізації прав власності на землі сільськогосподарського призначення; розмежовувати землі державної та комунальної власності з одночасною передачею територіальним громадам земель комунальної власності; проводити державну інвентаризацію земель за формами власності і суб'єктами господарювання; розробляти цільові програми з відтворення родючості ґрунтів; сформувати ефективний механізм функціонування повноцінного, регульованого державою ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення (Черевко, 2015; Щурик, 2016).

Висновки та перспективи подальших наукових пошуків. Повна реалізація стратегічних імперативів підвищення ефектив-

ності використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами забезпечить раціональне, високоефективне та екологічнобезпечне використання земель сільськогосподарського призначення, збереження і примноження їхнього продуктивного потенціалу.

Проведення дослідження є підґрунтям для формування стратегії управління ефективним використанням земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств. Проте передумовою формування такої стратегії є проведення глибокого аналізу чинників внутрішнього й зовнішнього середовища функціонування сільськогосподарських підприємств, діагностика всіх видів ефективності використання земельних ресурсів.

Розглянуті та узагальнені стратегічні альтернативи та їхня деталізація за стратегічними заходами дає змогу сформувати дієві механізми оперативного й тактичного управління ефективним використанням земель у сільському господарстві.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

Альбещенко, О., 2012. Оптимізація структури земельних угідь сучасних агроландшафтів та формування екологічної мережі у сільськогосподарських підприємствах. *Науковий вісник ЛНУВМБТ ім. С.З. Гжицького*, 4 (54), с. 15–20.

Горбонос, Ф. В., Черевко Г. В., Павленчик, Н. Ф. та Павленчик А. О. 2010. *Економіка підприємств*. Київ: Знання.

Ільченко, І., 2010. Обґрунтування стратегічних імперативів підприємства. *Ефективна економіка*, [online] 5. Доступно: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=220> [Дата звернення 5 жовтня 2018].

Кошкалда, І., 2011. Ефективність використання сільськогосподарських земель у контексті сучасного господарювання. *АгроІнКом*, 10, с. 38–43.

Мазнев, Г., 2011. Геоінформаційні технології в аграрному виробництві. *Економіка АПК*, 4, с. 130–136.

Мельничук, Л., 2015. Ефективність використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств. *Сталий розвиток економіки: Міжнародний науково-виробничий журнал*, 1'2015[26], с. 135–140.

Ткаль, Я., 2011. *Управління ефективністю використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами*. Кандидат наук. Суми.

Словник української мови: в 11 томах, 1973, Київ.

Царенко, О. та Чупіс, А., 2001. Фінансово-економічний механізм землекористування. *Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія «Фінанси і кредит»*, 1, с. 14–17.

Черевко, Г., 2015. Ринок землі і держава. *Аграрна економіка*, 8 (3-4), с. 18–24.

Щурик, М., 2016. Орендно-земельні відносини як інструмент удосконалення відтворення земельних ресурсів АПК. *Аграрна економіка*, 9 (1-2), с. 68–74.

Aaker, D., 2008. *Spanning Silos: The New CMO Imperative*. Harvard Business School Press, pp. 204.

Belgard, W., Rayner, S. 2004. *Shaping the Future: A Dynamic Process for Creating and Achieving Your Company's Strategic Vision*. Amacom.

Стаття надійшла 10.10.2018.

